

Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΩΣΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1877

[Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ
ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΚΑΝΑΡΙΗ]

Α'

ταν ὁ Αὐτοκράτωρ Πασῶν τῶν Ρωσσιῶν Ἀλέξανδρος Β' διεκήρυξεν ἐπισήμως τὴν 24 Ἀπριλίου 1877 ὅτι θεωρεῖ ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον, πρὸ τῆς τροπῆς τῶν ἐν τῇ Βαλκανικῇ πραγμάτων, νὰ ἀναλάβῃ διὰ τῶν ὄπλων τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ καταδυναστευομένων χριστιανῶν, ὀλίγας δὲ ἡμέρας βραδύτερον τὰ ρωσικὰ στρατεύματα εἰσήλασαν, κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Καρόλου, εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ἢ Ἑλλάς εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν.

Ἄφ' ἧς, ἀπὸ διετίας, διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἐρζεγοβίνης, τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα εἶχεν ἐπανεέλθῃ καὶ πάλιν ἐπὶ τάπητος, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐτήρει πολιτικὴν αὐστηρᾶς οὐδενότητος, δὲν ἔπαυε δὲ συνιστῶσα εἰς τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀπέχωσι παρακαίρων καὶ πλημμελῶς ὀργανωμένων κινήματων ἅτινα ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὀλεθρίας δι' αὐτοὺς συνεπειάς. Συγχρόνως ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ διπλωματία κατέβαλλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν ἵνα ἐπιτύχῃ παρὰ τῶν Δυνάμεων τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας, εἰς ἀμοιβὴν τῆς

σώφρονος καὶ συντηρητικῆς στάσεώς των, θὰ ἐπετύγχανον, τὴν ἡμέραν τῆς τελικῆς διευθετήσεως τῶν πραγμάτων, τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα μὲ τοὺς Σλαύους ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου, ἔτι δὲ καὶ ὅτι μία ἐπέκτασις τῶν συνόρων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου δὲν θὰ ἦτο τὶ τὸ ἀδύνατον. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἡ Ἑλλὰς ἐπεζήτησε νὰ παρακαθίσῃ εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Δεκέμβριος 1876), χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ κατορθώσῃ. Τῆς ἐπετράπη μόνον νὰ ὑποβάλλῃ ὑπόμνημα εἰς τοὺς ἐν τῇ Τουρκικῇ πρωτεύουσῃ συνηγμένους ἀντιπροσώπους τῶν Δυνάμεων, δι' οὗ ἐξήτει, ἐν συνόψει, τὴν ἐπέκτασιν εἰς ὅλους τοὺς ἐν Τουρκίᾳ βιοῦντας Χριστιανούς, ἄνευ φυλετικῆς διακρίσεως, τῶν μέτρων ὧν τὴν λήψιν ἤθελον συστήσῃ εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν αἱ Δυνάμεις πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης καὶ ἡρεμίας ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ.

Εἰς μίαν τῶν τελευταίων συνεδριάσεων τῆς Διασκέψεως, ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ, ὁ περιώνυμος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τοῦ Τσάρου, θέλων νὰ περιποιηθῇ τοὺς Ἑλληνας, προέβη εἰς τὴν δήλωσιν ὅτι ἡ Συνδιάσκεψις ὄφειλε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν σοβαρὰν προσοχὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐπὶ τῆς θέσεως «ὅλων τῶν ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ βιούντων χριστιανικῶν πληθυσμῶν», καὶ νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν νὰ μὴν ἀναμείνῃ τὰ θαυματουργὰ ἀποτελέσματα τοῦ μόλις τότε, τῇ ὑποδείξει τοῦ Μιδάτ Πασᾶ, δημοσιευθέντος συντάγματος, τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ θὰ ἀπῆται πάντως χρόνον πολύν. Οὐχ ἦττον ἢ ἐν λόγῳ δήλωσις τοῦ Ρώσσου πληρεξουσίου εἰς οὐδὲν τὸ θετικὸν κατέληξεν, οἱ δὲ μετέχοντες τῆς Διασκέψεως πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων, μὴ θέλοντες νὰ περιπλέξωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα, προετίμησαν νὰ ἀγνοήσωσι τὸ Ἑλληνικὸν ἐν Τουρκίᾳ στοιχεῖον. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε ὅτι ἡ ἐν Κ(π)όλει Συνδιάσκεψις εἰς οὐδὲν ἐν τῇ πράξει κατέληξε καὶ ὅτι ἡ ἀποτυχία αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ ὥστε νὰ ἐνταθῶσιν αἱ ἔναντι τῆς Τουρκίας πολεμικαὶ διαθέσεις τῶν Ρώσσων. Ἀκριβῶς ὅμως, ὡς ἐκ τούτου, καὶ ἡ προσοχὴ τῆς Εὐρώπης ἐστράφη πάλιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πολιτικὴν

ἦν θὰ ἐτήρει ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α΄, καθόσον μία Ἑλληνορωσικὴ σύμπραξις θὰ ἀπέβαιεν ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνος διὰ τὴν Τουρκίαν, θέτουσα αὐτὴν μεταξὺ δύο πυρῶν.

Οἱ Ρῶσοι, ἀντιλαμβανόμενοι ἐπακριβῶς τὴν σπουδαιότητα ἐνδεχομένης συμπράξεως τῶν Ἑλλήνων, ἐδεικνύοντο

καθημέραν φιλοφρονέστεροι. Τὴν ἐπομένην σχεδὸν τῆς λήξεως τῆς ἐν Κων)πόλει συνδιασκέψεως, ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας, Γκῆερς, ἔλεγεν εἰς τὸν ἐν Πετροπόλει πρεσβευτὴν μας, Βράϊλαν Ἀρμένην :

«Τίς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι δικαιοῦσθε νὰ προσλάβητε ἐκείνας τὰς ἐπαρχίας αἵτινες σᾶς ἀνήκουσι κατὰ πάντα λόγον, καὶ τίς ἐξ ὑμῶν δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας δὲν θὰ ἔχετε πάντοτε πρόθυμον σύμπραξιν ;»

Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰγνάτιεφ, προφασιζόμενος τὰς διαρκεῖς τοῦ χειμῶνος τρικυμίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ, ἔλαβε τὴν δι' Ἀθηνῶν ἀγούσαν, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Ρωσσίαν. Τυχὼν ἀκροάσεως παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ σχὼν μακρὰς συνεντεύξεις μετὰ τῶν κυριωτέρων πολιτικῶν, προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἡ Ρωσσία μόνον «χριστιανούς» ἐγνώριζεν ἐν τῇ Βαλκανικῇ, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ὠνομάζοντο Ἕλληνες, Βούλγαροι ἢ ἄλλως πως καὶ ὅτι, τὸ καθ' ἑαυτὸν τοῦλάχιστον, ἦτο πεπεισμένος ὅτι, ἐν περιπτώσει διαλύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἰδιοφυΐα καὶ τὸ πνεῦμα πρωτοβουλίας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς θὰ τῇ ἐξησφάλιζον πρωτεύουσαν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου θέσιν.

Ἡ ἐν λόγῳ ἐπίσκεψις τοῦ πολυπράγμονος Ρώσσου πρέσβεως συνέπεσε μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν διέλευσιν τοῦ μαρκησίου Σώλσβουρν καὶ τοῦ σερ Ἐρρίκου Ἑλλιοτ, οἵτινες ἐπεχείρησαν αὐτοὶ νὰ πείσωσι τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ νὰ στασιάσωσι κατὰ τοῦ Σουλτάνου.

Οὕτως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, μεταξὺ τῶν ἐνθαρρύνσεων τῆς Ρωσσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν μέχρις ἀπειλῶν ἐνίοτε ἐξικνουμένων συμβουλῶν τῆς Ἀγγλίας ἀφ' ἑτέρου εὕρισκομένη, ἀμφοτεριαντεύετο ὡς πρὸς τὴν στάσιν ἣν ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ. Οἱ δισταγμοὶ τῆς δὲ οὗτοι ἔφθασαν εἰς τὸ κατακόρυφον μετὰ τὴν ἐπίσημον πλέον κήρυξιν τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Βεβαίως αἱ εὐχαὶ τοῦ ἔθνους ἦσαν ἐν τῷ συνόλῳ διὰ τοὺς ὀμοδόξους Ρώσσους. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἐδίσταζε νὰ περιπλακῇ εἰς πόλεμον, λόγῳ τοῦ ἀπειλουμένου κινδύνου νὰ ἰδῇ τὸν τουρκικὸν στόλον, ἰσχυρότερον τότε ὄντα τοῦ Ἑλληνικοῦ, βομβαρδίζοντα τοὺς λιμένας καὶ τὰ παράλια τοῦ Βασιλείου, κινδύνου εἰς ὃν προσετίθετο καὶ ὁ ἐκ μελιούσης ἐνδεχομένης ἐνεργοῦ τῆς Ἀγγλίας ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἐπεμβάσεως προερχόμενος. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἦτο ἀκόμη ζωηρὰ παρὰ τοῖς πᾶσι.

Ὁ Βασιλεὺς, κατὰ τὰς δυσχερεῖς αὐτὰς στιγμὰς, ἐσκέφθη

ὅτι ἐπεβάλλετο ὁ σχηματισμὸς οἰκουμενικοῦ ὑπουργείου, συνεννοῦντος ὅλους τοὺς ἐξέχοντας πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς χώρας, οἵτινες, ἐν κοινῇ συνεργασίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ, θὰ ἀντεμετώπιζον τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ὑφ' ἧς διετέλει τὸ Ἔθνος, ἔχοντες ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ λησιμονοῦντες τὰς παλαιὰς κομματικὰς ἔριδας καὶ διαμάχας. Αἱ πρὸς τοῦτο

προσπάθειαι τοῦ βασιλέως ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ τὴν 7 Ἰουνίου 1877 (ν.χ.) ἐσχηματίζετο τὸ νέον ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ γηραιοῦ ναύαρχου Κανάρη, περιελάμβανε τοὺς ἐξῆς ὑπουργοὺς: Χ. Τρικούπην (Ἐξωτερικῶν), Ἄλ. Κουμουνδούρον (Ἐσωτερικῶν), Ἐπ. Δεληγιώργην (Οἰκονομικῶν), Θρ. Ζαΐμην (Δικαιοσύνης), Θ. Δηλιγιάννην (Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δ. Ἐκπαιδεύσεως), Χ. Ζυμβρακάκη (Στρατιωτικῶν).

Β'

Τὸ ἔργον τῆς νέας κυβερνήσεως δὲν ἦτο εὐχερές. Εἶχε νὰ ἐξυγιάνῃ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας καὶ νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς μεγάλας χρηματαγορὰς τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τὸν σεβασμὸν τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔξω τῶν συνόρων, διὰ τῆς ἀπειλῆς μιᾶς ἐνόπλου οὐδετερότητος καὶ ἐνδεχομένως ἐνὸς πολέμου.

Συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου Κανάρη, ὁ ἐν Παρισίοις πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος, Ὑψηλάντης, ἔλεγεν εἰς τὸν δοῦκα Δεκάξ ὅτι ἡ νέα κυβέρνησις, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτώσιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦτο οὐχ ἦττον ἀποφασισμένη, ἐὰν ὁ πόλεμος κατέλγη εἰς τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, νὰ ὑπεραμυνθῇ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν Τουρκίᾳ στοιχείου. «Ὁ σκοπός, προσέθετε, δι' ὃν ἠνώθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων ἐν τῇ παρούσῃ κυβερνήσει, εἶναι ἡ ἀπόφασίς των νὰ ἐξοπλίσωσι τελείως τὴν χώραν καὶ νὰ λάβωσι μὲ ὅλον τὸ ἀναγκαῖον κῦρος τὰς ἀποφάσεις ἃς ἠθέλον ὑποδείξει τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰθύνοντες ἐταράχθησαν οὐκ ὀλίγον ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως. Ἐφοβοῦντο ὅτι ἡ Ἑλλάς, καιροφυλακτοῦσα τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν, θὰ συμμετεῖχε τοῦ πολέμου, εὐθὺς ὡς οἱ Τούρκοι θὰ ὑφίσταντο σοβαρὰν τινα ἦτταν. Μεσοῦντος τοῦ Ἰουνίου ἐξητάσθη ἐπισταμένως, ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ συγκροτηθέντι παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, τὸ ζήτημα τῶν μετὰ τοῦ ὁμόρου Βασιλείου σχέσεων, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ληφθῶσι πάντα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα ἐν ταῖς παρὰ τὴν μεθόριον ἐπαρχίαις, διὰ τῆς ἀποστολῆς στρατιωτικῶν τινων δυνάμεων καὶ τῆς ἐξοπλίσεως ἰδίᾳ τῶν Μουσουλμάνων κατοίκων τῆς Ἡπειροθεσσαλίας. Ἡ Τουρκία ἄλλως τε παρεπονεῖτο ἀπροκαλύπτως ὅτι ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς ἀμφιβόλου στάσεως ἣν ἐτήρει, ἠνάγκαζεν αὐτὴν νὰ

διατηρῆ ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς ὁμόροις ἐπαρμύαις στρατόν, ὄν
θὰ ἠδύνατο, ἄλλως, νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸ μέτωπον. Ἐπω-
φελουμένη δὲ τῆς ἐξαιρετικῆς συμπαθείας τῶν Ἑγγλων
προσεπάθησε νὰ ἐγκαινιάσῃ πολιτικὴν ἀπειλῶν ἔναντι τοῦ
γείτονος Βασιλείου.

Κατὰ τὴν πρώτην συνομιλίαν, ἣν ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς
τῆς Ἀγγλίας Στούαρτ ἔσχε μετὰ τοῦ Τρικούπη, μετὰ τὸν

σηματισμὸν τοῦ νέου ὑπουργείου, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς
Βασιλείας ἐζήτησεν ἐξηγήσεις περὶ τῶν ἐξοπλισμῶν εἰς
οὓς προέβαινεν ἡ Ἑλλάς καὶ τῆς στάσεως ἣν ἐσκόπει νὰ
τηρήσῃ ἡ νέα κυβέρνησις, καθόσον ἡ Πύλη εἶχεν ἐκφράσῃ
εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Μεγ. Βρετα-
νίας σοβαρὰς ὑπονοίας περὶ ἐνδεχομένης μεταβολῆς τῆς
πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ διαταράξεως τῶν ὑφισταμένων
εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ὁμόρων ἐπικρατειῶν.

Ὁ Τρικούπης ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ, μετὰ τῆς δεούσης ἀξιοπρεπείας, ὅτι ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἐξωπλίζετο ἐκτάκτως, τοῦτο ὀφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἔκτακτος ἦτο καὶ ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς, δι' ἣν ὑπὲρ τινὰ ἄλλην ἐπικράτειαν αὐτὴ ἐνδιεφέρετο. Ἐνῶ δὲ ἅπανσα ἡ Εὐρώπη ἐξωπλίζετο θὰ ἦτο ἡ Ἑλλάς ἐπιλήσιμων τῶν ἐθνικῶν ἐαυτῆς καθηκόντων μὴ παρασκευαζομένη ὅπως ἐπαρκέσῃ στρατιωτικῶς πρὸς τὰς περιστάσεις, καθόσον τὸ Ἑλλ. Κράτος ἦτο ὑπεύθυνον ἔναντι τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ διὰ πᾶσαν πρᾶξιν ἢ παράλειπιν δυναμένην νὰ ἔχῃ ἐπιβλαβεῖς συνεπειάς διὰ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς.

Δραττόμενος δὲ τῆς παρουσιαζομένης οὕτως εὐκαιρίας ὁ Τρικούπης ἐξήγησεν εἰς τὸν Ἀγγλον πρέσβυν ὅτι, καίτοι θέλουσα νὰ ἐμμείνῃ ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς ἤδη τηρουμένη πολιτικῇ οὐδετερότητι, ἔξακολουθοῦσα καὶ τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνας νὰ συμβουλεύῃ ὅπως ἀπέχωσιν ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἵνα δυναθῇ ἐπακριβῶς νὰ σταθμίσῃ τὰ πράγματα καὶ ἵνα εἶναι τελείως εἰς θέσιν νὰ ρυθμίσῃ τὴν στάσιν τῆς ἀναλόγως τῆς τροπῆς ἣν ἐδέχεται νὰ λάβωσι τὰ γεγονότα, θὰ ἠθέλε νὰ τὴν διαφωτίσῃ ἡ Ἀγγλία περὶ τοῦ κατὰ πόσον, ἔφ' ὅσον θὰ ἐξηκολούθει ἑμμένουσα εἰς τὴν εἰρηνοφιλον πολιτικὴν τῆς, θὰ ἐτύγχανεν ἐν ταῖς μελλούσαις περὶ διαρρυθμίσεως τῶν τῆς Τουρκίας διασκέψεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων «κραταιᾶς προστασίας» καὶ δὴ ὁμοίως πρὸς ἐκείνην ἦν θὰ προεκάλει ἀλλαχόθεν ὑπὲρ ἐαυτῆς ἢ συμμετοχὴ εἰς τὸν ἀγῶνα. «Οἱ συμβουλευόντες εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τὴν ἀποχὴν, προσέθηκεν ὁ Τρικούπης, ἀναγνωρίζουσι δι' αὐτῆς ταύτης τῆς συμβουλῆς των ὅτι ὑφίσταται ζήτημα Ἑλληνικόν, ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς, ἀναγκαζόμενος ἤδη νὰ ἐκλέξῃ μετὰ τῶν δύο ὁδῶν ἀτενίζει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἵνα μάθῃ ἂν αὐτὴ ἐξακολουθῇ συμβουλευούσα αὐτῶ νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς ἣν ἀρχῆθεν ἐγράψη. Τὸ δὲ νέον Ἑλληνικὸν ὑπουργεῖον προσεδόκα παρὰ τῆς Ἀγγλίας τὴν διαφώτισιν περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀποχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ πάσης ἀνατρεπτικῆς ἐνεργείας, καὶ περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτὴ δὲν θὰ ἐξέθετεν

εἰς κίνδυνον δικαίας αὐτοῦ ἀξιώσεις ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν ἀφορώντων εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς».

Περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου ὁ Τρικούπης ἐλάμβανε γνῶσιν τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μ. Βρετανίας· ὁ κόμης Δέρβυ ἀπέφραξε νὰ ἀναλάβῃ ρητὴν τινα ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὰ γεγονότα ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ πηγάζωσιν ἐξ ἐνδεχομένης διαλύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ εὐγενοῦς λόρδου, θὰ ἦτο ἄτοπον καὶ πρόωρον νὰ σκέπτεται τις ἀπὸ τοῦδε περὶ διαμελισμοῦ τῆς Τουρκίας. Ἡ μόνη ὑπόσχεσις ἦν τὸ Ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον ἦτο διατεθειμένον νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα συνίστατο εἰς τὸ ὅτι, ὅταν θὰ ἤρχετο ἡ στιγμὴ τοῦ τελικοῦ διακανονισμοῦ τῶν ζητημάτων ἅτινα θὰ ἀνεφύοντο ἐκ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ἡ Ἀγγλία θὰ ἐξήσκει ὅλην αὐτῆς τὴν ἐπιρροὴν ἵνα ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας «τάς διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ τὰ πλεονεκτήματα» ἅτινα θὰ ἐθεσπίζοντο καὶ ὑπὲρ τῶν μὴ Ἑλληνικῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας.

Ὁ Τρικούπης δὲν ἀπέκρυψεν εἰς τὸν Στούαρτ τὴν ἀπογοήτευσίν του διὰ τὴν τοιαύτην ἀπάντησιν, ἣτις ἦτο ἀνεπαρκεστάτη διὰ νὰ δυνηθῆ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ συμπεράνῃ ἐξ αὐτῆς ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ οὐδόλως θὰ παρεβλάπτοντο ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξηκολούθει συμβουλευούσα τοῖς ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ Ἑλλησι τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης στασιαστικῆς κινήσεως. Ἐπέμεινε δὲ ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς κυρίως ἐπὶ τοῦ ὅτι, ἐν ἣ περιπτώσει, ὡς ἦτο καὶ πιθανόν, ἡ Ρωσσία ἐξήρχετο νικηφόρος τοῦ πολέμου, θὰ ἐπέβαλλεν αὐτὴ εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν ἀναγνώρισιν ἐνὸς Βουλγαρικοῦ κράτους, ἐὰν ὄχι ἀνεξαρτήτου, πάντως αὐτονόμου, εἰς ἀντιστάθμισμα τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς θὰ ἔδει νὰ ἐπιτύχῃ ἐδαφικὴν προσάφξησιν περιλαμβάνουσαν τοῦλάχιστον τὴν Ἡπειρο-Θεσσαλίαν. Συνεπῶς, ἐφ' ὅσον αἱ ὑποσχέσεις, ἃς ἦτο διατεθειμένη νὰ παράσῃ ἡ Ἀγγλία, ἀφίσταντο τοσοῦτον τῶν δικαίων ἐλπίδων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ Ἕλληνες θὰ εὗρισκοντο εἰς

τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναλάβωσιν οἱ ἴδιοι ἐνεργῶς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων των, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ μία ἐνδεχομένη ἐπέμβασις, ὑπὲρ αὐτῶν, αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπισήμου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Τρικούπη δὲν ἱκανοποίησεν, ὡς εἶκος, τὴν Ἀγγλίαν, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον τὴν Τουρκίαν. Τελευτοῦντος τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, ὁ ἐν Ἀθήναις ἐπιτραμμένος τῆς Ἀγγλίας Βίντχαμ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Τρικούπην τηλημα τοῦ λόρδου Δέρβυ, περὶ τῶν ἀνησυχιῶν ἃς ἐξηκολούθουν νὰ ἔχωσιν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγφ τῶν ἐξοπλισμῶν εἰς οὓς προέβαινε τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον, καὶ ἐξήτησε νὰ μάθῃ παρ' αὐτοῦ κατὰ πόσον ἡ Ἀγγλία θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν προετίθετο νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ θὰ ἀπέφευγε συνάμα νὰ πράξῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ ἐπαναστατικὰ κινήματα εἰς τὰς παραμεθορίους ἐπαρχίας. Ὁ Τρικούπησ ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Ἀγγλον διπλωμάτην ὅτι, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, ἡ Ἑλλὰς δὲν προυτίθετο νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Ἄλλ' ὅτι ὑπόσχεσις ἀφορῶσα τὸ μέλλον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δοθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καθόσον οὐδεμία ἀνεξάρτητος ἐπικράτεια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ συμφυὲς αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀνεξαρτησίᾳ δικαίωμα τοῦ κηρύσσειν τὸν πόλεμον ἢ μή. Συνεπῶς ἐὰν πρὸς τὸ παρὸν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐσκόπει νὰ περιπλακῇ εἰς πόλεμον, ἡ δῆλωσις της αὕτη οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν μελλοντικὴν αὐτῆς στάσιν, ἥτις θὰ ὑπηγορευέτο ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων καὶ τοῦ καθήκοντός της ὅπως προασπίσῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰ νόμιμα ἑαυτῆς συμφέροντα.

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν ἣν θὰ ἐτήρουν οἱ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνεγνώρισεν μὲν ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον διετέλει ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς γείτονος Αὐτοκρατορίας, εἶχε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ προκαλῇ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ταραχάς, ἔσπευσε ὁμῶς νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ ὑποχρέωσις

του αὐτῆ δὲν ἐξικνεῖτο καὶ μέχρι τοῦ νὰ συνεργασθῆ μετὰ τῆς Τουρκίας πρὸς πρόληψιν ἢ καταστολὴν τοιούτων ταραχῶν. Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὸ παρὸν συνεβούλευε τὴν διατήρησιν τῆς ἰσυχίας καὶ τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνας, ἔπραττε τοῦτο διὰ λόγους ἀφορῶντας αὐτὴν καὶ μόνην, θὰ ἔπαυε δὲ βεβαίως τηροῦσα τοιαύτην πολιτικὴν

τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἤθελε θεωρήσῃ ὅτι ἐμμένουσα εἰς τὴν οὕτω χαραχθεῖσαν ὁδὸν θὰ παρέβλαπτε τὰ δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα συνεταυτίζοντο πρὸς τὰ ἰδικά της συμφέροντα.

Γ'

Ἐνῶ ἡ Ἀγγλία κατέβαλλεν οὕτω πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν ἵνα κρατήσῃ τοὺς Ἑλληνας ἀδρανεῖς, ἡ Ρωσσία εἰργάζετο ἐπιμελῶς διὰ τὸν ἀντίθετον ἀκριβῶς σκοπόν.

— Ἡ Ρωσσία, ἔλεγεν ὁ Γκῆερς εἰς τὸν Βραΐλαν, δὲν ἐπιθυμῆ παρὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν καὶ θὰ σᾶς εἶναι πάντοτε εὐνοϊκῆ. Ἔχετε ἀναντίρρητα δικαιώματα ἐπὶ Τουρκικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐπιθυμοῦμεν, ὅταν ἐπιστῆ ὁ χρόνος διὰ νὰ κλείσωμεν τὴν εἰρήνην, ἢ κατάστασις νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα νὰ διακανονισθῆ καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις ἀπαξ διὰ παντός.

Οὐχ ἦντον ὁ Ρῶσσος ὑφυπουργὸς ἀπέφευγε νὰ καθορίσῃ τί ἐνόει διὰ τῶν ἐν λόγῳ «ἀναντιρρήτων δικαιωμάτων», καὶ ὅταν ὁ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἠθέλησε νὰ ὁμιλήσῃ εἰς αὐτὸν περὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως διὰ προηγουμένης ρητῆς συνεννοήσεως καθορισθῶσιν αἱ ἐγγυήσεις ἃς ἡ Ρωσσικὴ Κυβέρνησις ἦτο διατεθειμένη νὰ παράσχῃ τοῖς Ἑλλησιν, ὁ Γκῆερς ἀπέφυγε νὰ δώσῃ σαφῆ ἀπάντησιν, ἐπικαλούμενος τὸ ἀδύνατον νὰ προΐδῃ τις ἀκριβῶς ἐκ τῶν προτέρων τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διεξαγομένου πολέμου. Φαίνεται ὅτι οἱ ἐν Πετροπόλει ἠλπίζον ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἤρχετο νὰ προσφέρῃ μόνῃ της τὴν συνεργασίαν της εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῆ ἡ Ρωσσία νὰ ἐπωφεληθῆ ταύτης μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας θυσίας εἰς βάρος τοῦ Σλαβικοῦ ἐν τῇ Βαλκανικῇ στοιχείῳ. Βραδύτερον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τῶν τσαρικῶν στρατευμάτων πρὸ τῆς Πλέβνας, ἡ Ρωσσία, συναισθανομένη τὴν σπουδαιότητα στρατιωτικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος, προσεπάθησε καὶ πάλιν νὰ ὤθησῃ τὴν Βασιλικὴν κυβέρνησιν εἰς πόλεμον, ἀποφεύγουσα ὅμως πάντοτε τὴν σύναψιν ρητῆς συνθήκης συμμαχίας, «ἵνα μὴ ἐξερεθισθῆ ἔτι μᾶλλον ἡ Ἀγγλία», ἔλεγεν εἰς τὸν Βραΐλαν ὁ Γκῆερς. «Ἄλλ' ἡ συμμαχία, προσέθετε, θὰ ὑφίσταται ἐν τοῖς πράγμασι, ἐὰν εἴσθε ἕτοιμοι νὰ ἐπωφεληθῆτε τῶν περιστάσεων. Ἡ κατάστασις εἰς τὸ μέτωπον δύναται νὰ βελτιωθῆ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν καὶ τὸ πᾶν εἶναι νὰ μὴ χάσετε τὴν εὐκαιρίαν».

Ἡ τροπὴ ἐν τούτοις, ἦν ἐλάμβανον τὰ πολεμικὰ γεγονότα, δὲν ἦτο καὶ ὅσον εὐνοϊκῆ εἶχον ἐλπίση οἱ Ρῶσσοι καὶ οἱ φίλα αὐτοῖς φρονοῦντες, ἢ δὲ ἐπικρατοῦσα γνώμη ἐν Εὐρώπῃ ἦτο ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἐξηκολούθει τοῦλάχιστον

μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1878, ὅποτε καὶ μόνον θὰ ἐλάμβανον ἐνδεχομένως χώραν ἀποφασιστικὰ γεγονότα. Καὶ πάντες οἱ ἐν Ἀθήναις πρέσβεις, μόνον τοῦ τῆς Ρωσσίας ἐξαιρουμένου, ὡς καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει φίλων μας, συνεβούλευον τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ συμπληρώσῃ πρῶτον τοὺς ἀρξαμένους ἐξοπλισμοὺς πρὶν ἢ περιπλακῆ εἰς πόλεμον, καθότι δὲν θὰ ἔλειπον κατάλληλοι εὐκαιρίαι ἐπεμβάσεως καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Δυστυχῶς δὲν ὑπῆρχε τότε ἐν Ἑλλάδι στρατιωτικὸς περιοπῆς τοιαύτης ὥστε, ἀναλαμβάνων τὴν διοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, νὰ δυνηθῆ νὰ ἐπιβληθῆ τοῖς πᾶσι καὶ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη του ἀνευ ἀντιρρήσεων. Ὁ Τρικούπης ἐσκέφθη νὰ προτείνῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς τὸν Γάλλον στρατηγὸν Βούρβαχην, ποιούμενος ἐκκλησίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν του καταγωγὴν καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αἰσθήματά του, ἡ δὲ πρότασις αὕτη ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου.

Τὴν 27 Αὐγούστου / 8 Σεπτεμβρίου, ὁ Τρικούπης, δι' ἐμπιστευτικοῦ τηλ)τος πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις ἐπιτετραμμένον, ἐκάλει τὸν Ν. Δηλιγιάννην ὅπως μεταβῆ παρὰ τῷ στρατηγῷ Βούρβαχην, ἵνα βολιδοσκοπήσῃ αὐτὸν ἐὰν θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῆ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ «ποιούμενος ἐκκλησίαν εἰς τὰ ὑπὲρ τῆς πατρίδος τῶν προγόνων του αἰσθήματα, χάριν τῆς ὁποίας ὁ πατήρ του εἶχε θυσιάσῃ ἡρωϊκῶς αὐτὴν τὴν ζωὴν του». Ἐὰν ὁ στρατηγὸς ἀπεδέχετο τὴν πρότασιν, ἡ κυβέρνησις θὰ συνήνει εἰς οἷους ὅρους οὗτος ἤθελε κρίνῃ ἀναγκαίους διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εἰς Ἑλλάδα ἀποστολῆς του, εἴτε ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτελῶν οἵτινες θὰ συνώδευον αὐτὸν ἐκ Γαλλίας.

Ὁ Δηλιγιάννης, πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ στρατηγὸς εὗρισκετο ἐν Λυώνῃ, ἧς ἐτύγχανε στρατιωτικὸς διοικητής, ἀνεχώρησε τὴν 11^{ην} Σεπτεμβρίου εἰς συνάντησιν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἄς ἀφίσωμεν ἐνταῦθα τὸν λόγον εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν

Δηλιγιάννην, ὡς ἐκθέτει τὰ τῆς μετὰ τοῦ Βούρβαχη συναντήσεώς του ἐν τῷ ἀπὸ 1/13 Σεπτεμβρίου 1877, ἐκ Λυώνης, ἐγγράφῳ του πρὸς τὸν Τρικούπην:

« Ἀφίχθεις εἰς Λυὸν τὴν Τρίτην τὸ ἑσπέρας, μετέβην τὴν ἐπαύριον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Στρατηγοῦ, ὅπου ἐπληροφορήθην ὅτι μόνον τὴν Τετάρτην τὸ πρωῒ ἐπρόκειτο νὰ ἐπανέλθῃ. Τὴν Τετάρτην λοιπόν, εἰς τὴν 1 μ. μ., μετέβην παρ' αὐτῷ καὶ ἀφοῦ τοῦ ἐξέθεσα τὴν σημερινὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρίσκεται αὕτη νὰ σχηματίσῃ καὶ μορφώσῃ τακτικὸν ἀξιόμαχον στρατὸν ὅπως δυνηθῇ ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἐνόπλως νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τῆς ἐν δεδομένην τινι στιγμῇ, τῷ ἐκοινοποίησα ἐμπιστευτικῶς τὸ πρὸς ἐμὲ τηλ)μα τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος.

« Ὁ στρατηγὸς Βούρβαχης, ἀφοῦ ἀνέγνωσεν αὐτὸ βραδέως καὶ προσεκτικῶς, μοὶ εἶπε, λίαν συγκεκινημένος, ὅτι ἐνθυμεῖται καὶ ἀγαπᾷ πάντοτε τὴν Ἑλλάδα, ὅτι ἐμπνέεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν κατὰ τῆς Τουρκίας αἰσθημάτων ὑφ' ὧν καὶ οἱ Ἕλληνες, διότι δὲν ἐλησμόνησεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐφόνευσαν τὸν πατέρα του, ὅτι εὐγνωμονεῖ καὶ πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ πρὸς τὴν κυβέρνησίν του καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος διὰ τὴν κολακευτικὴν αὐτὴν πρότασιν, ἀλλ' ὅτι δὲν δύναται δυστυχῶς νὰ τὴν δεχθῇ».

Οἱ λόγοι ἐφ' ὧν ἐστήριξεν ὁ Βούρβαχης τὴν ἄρνησίν του, ὠφείλοντο κυρίως εἰς λόγους ἐσωτερικῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς, συνοψίζονται δὲ εἰς τὸ τηλ)μα τὸ ὁποῖον τῇ ὑπαγορεύσει αὐτοῦ, ὁ Δηλιγιάννης ἀπέστειλεν ἐκ Λυώνης εἰς τὸν Τρικούπην, καὶ οὔτινος παραθέτομεν ἐνταῦθα μετάφρασιν:

« Ὁ Στρατηγὸς εὐγνωμονεῖ εἰς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν Του διὰ τὴν κολακευτικὴν πρότασιν ἣτις ἐγένετο αὐτῷ, ἀλλά, καίτοι συμμερίζεται τὸ μῖσος μας κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἐπιθυμίαν μας νὰ ἴδωμεν τὴν Ἑλλάδα μεγεθυνομένην καὶ ἐπωφελουμένην τῶν προκειμένων περιστάσεων, ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς παράσχη τὴν ἀτομικὴν ἀρωγὴν του, λόγῳ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς θέσεως τῆς Γαλλίας. Διαβλέπει ἐξ ἄλλου εἰς τὸν κατὰ τῶν

Τούρκων πόλεμον τῆς Ρωσσίας τὴν ὑποστήριξιν τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ συνεπῶς ἡ τιμὴ του τῷ ἀπαγορεύει νὰ ἐπιχειρήσῃ τι τὸ δυνάμενον νὰ ἀποβῆ ἀντίθετον πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας».

Ἐπεξηγῶν τὸ ὡς ἄνω τηλ/μα εἰς τὸν Δηλιγιάννην, ὁ Βούρβαχης ἐπέμεινε κυρίως ἐπὶ τοῦ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς

δευτέρας κατὰ σημασίαν πόλεως τῆς Γαλλίας εἰς παραμονὰς ἐκλογῶν καὶ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν συνετελεῖτο ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ βοναπαρτικοῦ κόμματος, εἰς ὃ ἐκ παραδόσεως ἀνῆκεν. Ἐξ ἄλλου ἐφρόνει ὅτι ἡ εἰς Ἑλλάδα ἐνδεχομένη μετάβασίς του δὲν θὰ εἶχεν οἶαν ἐνόμιζον οἱ ἐν Ἀθήναις σπουδαιότητα, λόγῳ τῆς ἀγνοίας του τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ βλέπῃ καὶ

κατανοῆ ὁ ἴδιος τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατεύματος καὶ νὰ τὰς θεραπεύῃ ἐγκαίρως, καὶ λόγῳ ἐλλείψεως ἱκανοῦ χρόνου πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ ἐπὶ νέων βάσεων, συν-βούλευε δὲ τοὺς Ἕλληνας, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, νὰ ἀρκεσθῶσι μᾶλλον ὀργανώνοντες ἐκστρατείαν κατὰ τὸ σύστημα τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ προσεγγίσῃ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πρὸς τὸ ἐν Εὐρώπῃ κρατοῦν, καθόσον ἐλλεῖπει χρόνου καὶ ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τῆς ἐλλείψεως πλωτῶν ποταμῶν καὶ σιδηροδρομικοῦ δικτύου, ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρηθῇ, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἐκστρατεία κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν τακτικὸν σύστημα.

Δ'

Τὴν 14^{ην} Σεπτεμβρίου 1877 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης. Ἡ κυβέρνησις ἔσπευσε νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν παραίτησίν της, ἀλλ' ὁ Γεώργιος Α΄, διερμηνεύων ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ αἰσθήματα ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς θέσεις των κατὰ τὰς κρίσιμους αὐτὰς στιγμὰς. Ἀπεφασίσθη οὐχ ἦττον ὅτι ἡ θέσις τοῦ προέδρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου θὰ παρέμενε κενή. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐπιρροή τοῦ Κανάρη εἰς τὰ ζητήματα ἔξωτερικῆς πολιτικῆς ἦτο ἐλάχιστη, εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη χαραχθεῖσα ὁδὸς οὐδεμίαν ὑπέστη ἔκκλισιν, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἡρώος τοῦ 21. Ἡ γενικὴ γνώμη ἄλλως τε ἦτο, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὅτι αἱ πρὸ τῆς Πλέβνας ἀποτυχίαι δὲν ἦσαν αἱ τελευταῖαι ἃς θὰ ἐγνώριζεν ἡ Ρωσικὴ στρατιά. Ἀλλ' ἡ Πλέβνα ἔπεσεν ἀνεπίστως τὴν 10^{ην} Δεκεμβρίου εἰς χεῖρας τοῦ Τοτλέμπεν. Τὴν μετεπομένην συνῆλθεν ἐν Ἀθήναις τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον καὶ ἐξήτασε λεπτομερῶς τὸ δυνατόν τῆς ἀμέσου ἐπεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα.

Κατ' αὐτὸ ἐξεφράσθησαν αἱ ἐπόμεναι γνώμαι (ὡς κατεγράφησαν εἰς τὸ σχετικὸν ἀπόρρητον Πρακτικόν):

Υπουργὸς Στρατιωτικῶν : 40 χιλ. στρατὸς πρὸς ἄμυναν καὶ ἐπίθεσιν, ἣν θέλει ὑποστηρίξει καὶ ὁ τόπος τότε μὲ 100 χιλ. ὀπλίτας. Διότι ἡ Ἑπείρος ἔχει δυσκολίας, ὡς ὄρεινή, ἀπαιτεῖται δὲ στρατὸς καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ὄρειων. Ἐν τούτοις τὸ πυροβολικὸν ἔχει ἀξιωματικούς, ἀλλ' ἀγυμνάστους στρατιώτας. Ἴππικὸν δὲν ἔχομεν, διότι στεροῦμεθα ἵππων. Τὸ πεζικὸν πάσχει ἀπὸ ἔλλειψιν βαθμοφόρων καὶ πρὸ πάντων ἀνωτέρων. Δι' ὃ δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ πολεμήσωμεν, ἐκτὸς ἐὰν δὲν θ' ἀπαντήσωμεν Τούρκους, ὅτε καὶ μὲ 5 χιλ. ἄνδρας ἠμποροῦμεν νὰ προβῶμεν.

Δεληγεώργης : Ὅτι ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ ἀναπτύξῃ μεγάλην τακτικὴν δύναμιν καὶ πολὺ μείζονα ἄτακτον, καὶ εἰς τοῦτο ὄφειλε καὶ ὀφείλει νὰ ἐνασχοληθῇ, διότι ἄνευ τακτικῆς σπουδαίας δυνάμεως δὲν πρέπει τίποτε νὰ ἐπιχειρήσῃ ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ τῆς Τουρκίας. Ἐὰν ὅμως αὔριον ἡ Τουρκία εὐρεθῇ εἰς χεῖρονα θέσιν καὶ τὰ πράγματα μεταβληθῶσιν ὑπὲρ ἡμῶν, ἄλλη τότε σκέψις. Ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ κατορθώσῃ τὸ εἰρημένον ἔργον καὶ προτιμῶ νὰ γίνῃ ὑπὸ τῆς παρουσίας Κυβερνήσεως. Ἐὰν ὅμως δὲν ἔχωμεν οὔτε μεταξύ μας τὴν αὐτὴν γνώμην οὔτε μετὰ τοῦ Βασιλέως, τότε ἵνα μὴ ὁ τόπος ἀδικῆται παραδέχομαι καὶ ἐγὼ τὴν γνώμην νὰ παραιτηθῶμεν.

Ζαῖμης. Φρονεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἡ παροῦσα κυβέρνησις ἕνεκα διαφωνίας ὡς πρὸς τὰ πρακτέα, διότι ἄλλος μὲν νομίζει ὅτι ἀπαιτοῦνται μεγάλαι παρασκευαί, ἄλλος δὲ ὀλιγώτεροι, τοῦ δὲ οἰκονομικοῦ ζητήματος δὲν προτείνεται λύσις, αὐτὸς δὲ ἐνόησε πάντοτε τὰς παρασκευὰς ἄνευ ὀρισμένου σκοποῦ χρησίμους εἰς ἐνδεχομένας περιστάσεις, ἀχρήστους ὅμως ἤδη πρὸς πόλεμον, ὃν διὰ τοῦτο ἤδη δὲν ἐγκρίνει, ἐγκρίνει ὅμως τὰς ἐξεγέρσεις καὶ θεωρεῖ αὐτὰς κατορθωτάς.

Κουμουνδοῦρος : Νομίζει ὅτι μόνη ἡ παροῦσα Κυβέρνησις δύναται νὰ κατορθώσῃ ἀνάλογα τῶν περιστάσεων, ἂν ὅμως δὲν εἴμεθα σύμφωνοι, προτιμότερον ν' ἀποσυρθῇ. Φρονεῖ δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἐξεγείρωμεν ἐπαναστάσεις καὶ

ἀναλόγως τῆς προόδου τῶν Ρώσων νὰ ὑποβοηθήσωμεν αὐτὰς ἔτι μᾶλλον, ἐὰν δὲ οἱ Ρῶσοι ἔλθωσιν εἰς Ἀδριανούπολιν, τότε νὰ βοηθήσωμεν φανερώτερα χωρὶς ὅμως νὰ κηρύξωμεν πόλεμον.

Τρικούπης: Φρονεῖ ὅτι ἐπαναστάσεις δὲν δύνανται νὰ γίνουιν ἂν δὲν παρακολουθήσῃ αὐτὰς ἡ Ἑλλάς ἀμέσως δι' ὃ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὰς ἐξεγέρσεις ἀλλὰ τὰς τακτικὰς τῆς Ἑλλάδος παρασκευάς, τὰς ὁποίας δὲν βλέπει ἐπαρκεῖς ὡς ἔχουν σήμερον τὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ὅμως δύνανται νὰ ἐπισυμβῶσι περιστάσεις καθ' ἃς καὶ αὐταὶ νὰ ὦσιν ἐπαρκεῖς.

Δηλιγιάννης: Φρονεῖ ὅτι ἡ παροῦσα Κυβέρνησις κατώρθωσε τὰ δυνατὰ, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι ἡ μέχρι σήμερον παρασκευὴ δὲν ἐνθαρρύνει τὸν πόλεμον, πλὴν ἐὰν ἔτι μᾶλλον ἡ Τουρκία ἐξασθενήσῃ καὶ καταρρεύσῃ, νομίζει δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἐξεγείρωμεν ἐπαναστάσεις, ὅτι αὐταὶ εἰσὶ κατορθωταί, ὃ δὲ κατάλληλος πρὸς τοῦτο χρόνος ἡ ὑπὸ τῶν Ρώσων ὑπέρβασις τοῦ Αἴμου.

Ἡ γνώμη τοῦ Τρικούπη οὐχ ἤττον ὑπερίσχυσε, τὸ γεγονός δὲ ὅτι τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου ἡ Ρωσσία, διὰ νέου διαβήματός της ἐν Ἀθήναις, προσεπάθησε καὶ αὐτὴς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἐνίσχυε τὴν γενικῶς κρατοῦσαν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Ἀδριανούπολις θὰ ἀπέβαινε μία δευτέρα Πλέβνα καὶ ὅτι τὸ τέλος τοῦ πολέμου δὲν ἐπέκειτο ἀκόμη. Τὰ γεγονότα ὅμως ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι κατὰ τρόπον ἐξαιρετικὸν καὶ ὅλως ἀπροσδόκητον τοὺς τοιοῦτους ὑπολογισμούς: Τὴν 20^{ην} Ἰανουαρίου ὁ μέγας δούξ Νικόλαος εἰσήλαυε νικηφόρος εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἔνθα τὴν 30^{ην} τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὑπεγράφησαν ἡ ἀνακωχὴ καὶ τὰ προκαταρκτικὰ τῆς εἰρήνης, δι' ὧν προεβλέπετο ἡ ἴδρυσις μιᾶς αὐτονόμου Βουλγαρίας καὶ ἑδαφικῆ ἐπέκτασις τοῦ Μαυροβουνίου, τῆς Σερβίας, καὶ τῆς Ρουμανίας, αἵτινες συγχρόνως καθίσταντο ἀνεξάρτητοι, χωρὶς οὐδεμίαν μνεῖαν νὰ γίνεται περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Ἡ εἶδησις τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως συνεχίνησε

βαθύτατα τὴν ἐν Ἑλλάδι δημοσίαν γνώμην, ἣτις ἐπετέθη δριμέως κατὰ τῆς ἀδρανείας ἣν εἶχεν ἐπιδείξει τὸ Οἰκουμηνικὸν Ὑπουργεῖον. Πρὸ τῆς τοιαύτης κατακραυγῆς ἡ κυβέρνησις παρητήθη καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος ἐσχημάτισε τὸ νέον Ὑπουργεῖον, εἰς ὃ τὸ χαρτοφυλάκιον τῶν Ἐξωτερικῶν ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης, μὲ πρόγραμμα τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἕξοδον ἔστω καὶ εἰς τὴν τελευταίαν στιγμήν. Πρὸς ἀτυχίαν μας ἡ εἶδησις τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀνα-

Θ. Δηλιγιάννης

κωχῆς περιῆλθεν εἰς Ἀθήνας μόνον τὴν 3 Φεβρουαρίου, τὴν δὲ παραμονὴν ὁ στρατός, ὑπὸ τὸν Σκαρλάτον Σοῦτσον εἶχε διαβῆ τὴν μεθόριον. Ἡ κυβέρνησις εὗρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν, καθόσον τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ἐλεύθερα πλέον, θὰ ἐπετίθεντο, προφανῶς ὀλόκληρα ἐναντίον μας. Πρὸ τῆς ἀπειλουμένης καταστροφῆς ἀπεφάσισε νὰ ἀνακαλέσῃ αὐθωρῆι τὸν στρατόν, διὰ διακοινώσεως δέ, ἐπιδοθείσης συγχρόνως εἰς ἅπαντας τοὺς ἐν Ἀθήνας πρέσβεις

τῶν Μ. Δυνάμεων, ἐξελιπάρει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν διωγμῶν καὶ σφαγῶν τοῦ ἐν Τουρκία Ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ὁ πόλεμος οὕτως ἀπεφεύχθη. Ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων εἶναι γνωστή. Αἱ προσπάθειαι τῆς Κυβερνήσεως καθ' ὅλον τὸ ἐπακολουθῆσαν ἐξάμηνον ἔτεινον εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα μία θέσις εἰς τὸ μέλλον νὰ συνέλθῃ Εὐρωπαϊκὸν συνέδριον πρὸς τελικὴν διευθέτησιν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ ἀπέτυχε. Τὸ Βερολίνειον συνέδριον ἐδέχθη μόνον νὰ ἀκούσῃ εἰς μίαν τῶν συνεδριάσεών του [28 Ἰουνίου] τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλλάδος, Δηλιγιάννην καὶ Ραγκαβῆν, ἐκθέτοντας τοὺς πόθους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου (τὴν προσάυτησιν τῆς Ἡπειροθεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης). Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἠρκέσθη νὰ μᾶς παραχωρήσῃ τὴν Ἡπειροθεσσαλίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν οὐχὶ κατὰ τρόπον ρητὸν καὶ ἀναμφισβήτητον, ἐφ' ᾧ καὶ ἐχρειώσθησαν τριετῆς διαπραγματεύσεις, ἵνα τέλος, διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπογραφείσης συμβάσεως τὴν 2 Ἰουλίου 1881, λάβωμεν ὀριστικῶς τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλὰ πλὴν αὐτῆς μόνον μικρὸν τμῆμα τῆς νοτίου Ἡπείρου.

Σ. Θ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ

Γραμματεὺς Πρεσβείας

